

УДК 94(477)''1864''

Максимов О. В.

асистент кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Судова реформа на Правобережжі 1864 р.: фахова дискримінація поляків в умовах «кадрового голоду»

В статті розглянуто кадрову політику російської влади на Правобережній Україні по відношенню до регіональної еліти в умовах судової реформи 1864 р. З'ясовано стан юридичної освіти в університеті Св. Володимира та визначено дискримінаційні заходи щодо недопущення випускників-поляків до формування органів судової влади Правобережжя. Виявлено шляхи залучення польської еліти до судових органів поза межами правобережних губерній та переміщення у зворотному напрямку чиновників з російських губерній.

Ключові слова: дискримінаційна політика, судова реформа 1864 р., Правобережна Україна, поляки, імперська кадрова політика.

Реформування економічного та суспільного життя Російської імперії в часи великих реформ 60-70-х рр. XIX ст. було неоднозначним та суперечливим. Це був період, коли держава отримала чи не останню можливість мирно та безболісно перейти на якісно новий етап свого розвитку. Відміна кріпацтва, фінансова, військова, судова, освітня та земська реформи були покликані модернізувати імперію відповідно до нових вимог часу. Але ці перетворення по-різному сприймалися та трактувалися громадськістю імперії. Частина суспільства їх схвалювала, інша категорично не сприймала. Особливе місце в перетворенні політичної системи належало судовій реформі 1864 р. Вона була покликана запровадити мировий суд, інститути присяжних засідателів та адвокатури, внести до процесу судочинства гласність, зменшити до мінімуму втручання адміністрації у розгляд судових справ. Разом з

тим втілення у життя будь-яких реформ потребувало потужної фахової підтримки не лише в центрі – столицях, але й в імперських окраїнах. І якщо для проведення реформи в «європейських губерніях» такий потенціал був, то окраїни, як вважала влада, цим похизуватися не могли. Вся проблема крилася в тому, що на місцеві еліти (шляхту-дворян) імперія, у виконанні реформи, покласти не могла. Особливо гострим це питання було на Правобережній Україні, адже з часів приєднання регіону до Росії влада так і не змогла повною мірою досягти компромісу з місцевою елітою – поляками, які на переконання самодержавства, мали б стати надійною опорою у проведенні судової реформи у Південно-Західному краї і запобігти проблемі «кадрового голоду», яка поволі загострювалась. Потреба компромісу потрібна була передусім владі, адже судові статuti 1864 р. закріплювали домінуючу роль юридичної освіти в процесі судового реформування. На першу половину XIX ст. лише дворянство мало можливість здобувати університетську освіту, у випадку Правобережжя таке право мала польська шляхта, звідси гостра потреба порозуміння. Але дієвого компромісу з поляками досягнуто не було, тому на момент проголошення судових перетворень регіон опинився в стані «кадрового голоду». Вирішенням цієї проблеми став «імпорт» чиновників з європейської частини Росії та Лівобережної України.

Проблема кадрового забезпечення судової галузі в умовах реформи 1864 р. була представлена на сторінках розвідок вчених ще XIX ст. Вчений-юрист М. Філіппов [29] в своїй праці приділив увагу кадровим проблемам новоутворених судів, особливо в перші їх роки існування, автор дослідження зазначав, що відсутність на початковому етапі кваліфікованих працівників суду гальмувала якісні перетворення в галузі. Відомими працями кінця XIX початку XX ст. є доробки вчених, які стояли біля витоків судової реформи в Російській імперії, серед них на увагу заслуговують праці А. Коні [23], в яких дослідник значну увагу приділяв професійним якостям суддів, їхній самоосвіті, самовихованню, саморозвитку, культурі спілкування, так як саме ці якості, за його твердженням суттєво впливали на здійснення правосуддя. Не можна не оминати увагою наукові праці київського юриста, професора університету Св. Володимира О. Кістяківського [22], який критично оцінював судову реформу 1864 р. в частині забезпечення новоутворе-

них органів кваліфікованими кадрами, так як вважав положення про перевагу практики над юридичною освітою таким, що йшло в розріз із постулатами реформи.

В радянський період вивчення судової реформи здійснювалося в контексті функціонування репресивного апарату самодержавства. Серед дослідників цього періоду можна виділити Б. Віленського [17], П. Щербину [32].

Суспільно-політичні перетворення початку 90-х рр. ХХ ст. викликали потребу реформування багатьох сфер життя в тому числі й судової системи. Доробки вчених цього часу висвітлюють не тільки судову реформу в цілому, але й направлені на дослідження окремих судових інститутів того часу (зокрема судових палат, окружних та мирових судів). В праці С. Абрамітова [1] здійснено аналіз роботи Іркутського окружного суду, особливості його кадрового складу та вплив на його діяльність загальнополітичних та специфічних регіональних чинників. В наш час проблема вивчення кадрового забезпечення пореформених установ отримала новий імпульс. З'являються нові дослідження, що розкривають проблеми кадрових негараздів на окраїнах Російської імперії, зокрема й на Правобережжі. З поміж інших виокремлюються наукові доробки Л. Горізонтова [18] та колективна праця російських авторів – «Западные окраины Российской империи» [19], в яких значна увага зосереджена на політиці держави по відношенню до місцевих еліт, зокрема поляків. Не залишилося поза увагою дослідників питання освіти та можливості залучення до роботи у державних установах представників польського дворянства.

Серед останніх наукових розвідок варто відзначити роботу В. Шандри [31], що присвячена проблемі кадрового дефіциту у період ліберальних реформ 60-70-х рр. ХІХ ст. особливо в губерніях Правобережної України. У доробку особлива увага звернута на з'ясування засобів, до яких вдавалася влада аби досягти успіху реформ через їх кадрове забезпечення. Зазначені переваги кадрової політики покликані на відмову від рекрутування чиновництва зі шляхетних станів, орієнтація на професіоналізацію та спеціалізацію, особливо в сфері впровадження законності, підвищення загального рівня освіти чиновників та канцеляристів. Дослідницею виокремлено проблему непослідовності кадрової політики, відсутність контролю з боку гро-

мадськості, а також позбавлення регіональної еліти прав державної служби через етнічну ознаку та її заміна російським чиновництвом.

Предметом нашого дослідження є більш глибокий аналіз кадрової політики російської влади по відношенню до регіональної еліти Правобережної України, освітньої діяльності юридичного факультету університету Св. Володимира та фактичному усуненню випускників-поляків від участі у новоутворених судових органах Південно-Західного краю. Особлива увага приділена комплектуванню окружних судів та судових палат.

Метою статті є спроба проаналізувати, на прикладі окружних судів (зокрема Житомирського окружного суду) та судових палат, проблеми фахової дискримінації місцевої еліти Правобережної України в умовах «кадрового голоду», який спіткав край в результаті політики Російського самодержавства.

Завершення судової реформи 1864 р. на Правобережжі породжувало нову проблему для імперської влади, а саме проблему кадрового наповнення новоутворених судів, в першу чергу окружних. Страх перед польською частиною населення краю був досить відчутний. Закріплена ще в 60-х рр. XIX ст. репутація поляків як непримиренних, ворожо налаштованих державному порядку елементів продовжувала панувати в суспільстві, хоча в значно «притупленому» стані [18, с. 100].

Польська та полонізована шляхта Правобережної України представляла найчисельніший прошарок дворянства Російської імперії [16, с. 83]. Тому за таких умов для кадрового наповнення судів влада мала обирати, між місцевим дворянством представленим переважно польською шляхтою, або чиновниками-дворянами з інших губерній Російської імперії. Зрозуміло, що другий варіант був більш привабливим, адже за такого розвитку подій влада могла розраховувати на підготовлених та лояльних до неї службовців.

Попри відкриття у Києві (після придушення листопадового польського повстання 1830-1831 рр.) університету Св. Володимира цей навчальний заклад так і не перетворився на потужний осередок російського впливу. Склад студентів та викладачів, попри всі намагання залишався переважно польським. Базою для новоутвореного навчального закладу став Кременецький або Волинський ліцей, майже всі викладачі-поляки якого були переведені до університету. У 1835 р.

було засновано юридичний факультет, подія непересічного характеру для Південно-Західного краю. Біля його витоків стояли відомі правники того часу. Зокрема викладач ліцею, брат славнозвісного поета А. Міцкевича – Олександр Міцкевич. Він був єдиним юристом з Волинського ліцею, навколо якого і почав формуватися новий факультет. Звичайно, О. Міцкевич самотужки не міг сформувати цілий факультет, тому на допомогу йому з Віленського університету був переведений ще один відомий юрист першої половини XIX ст. – Ігнатій Данилович [21, с. 127]. Вони і стояли біля джерел новоутвореного юридичного факультету. В допомогу їм з Петербурга було призначено молодих, але здібних викладачів, що опановували юриспруденцію за кордоном, переважно в Німеччині (К. Неволін, С. Богородський, С. Орнатський).

Факт присутності викладачів високого рівня не міг не приваблювати молодих людей на навчання, за перші чотири роки (1835-1839) кількість студентів-юристів складала більше половини всіх студентів університету. Докорінним чином ситуація почала змінюватися вже 1838 р., пов'язано це було з викриттям таємної організації «Союз польського народу» та виступом студентів-поляків, після якого в університеті почалися чистки. Торкнулися вони як юридичного факультету так зазначених вище викладачів-поляків. У 1839 р. з університету почали масово звільняти або переводити до інших навчальних закладів викладачів. О. Міцкевич опинився у Харківському університеті, а І. Данилович у Московському [21, с. 183-184].

Хоча викладачі-поляки і були визнані керівництвом непричетними до справи, але, як зазначив міністр С. Уваров, «становище їхнє в Києві було ненормальним тут вони були непотрібні, адже постійно мали докладати для безпеки зусиль у відносинах зі студентами, а відповідно і впливу на них не мали, разом з тим переведення їхнє з Києва було радше справою політичною, але ні як не справедливою» [14, с. 167].

Після звільнення з університету Св. Володимира професорів-поляків престиж юридичного факультету почав невинно падати, хоча кількість випускників і не змінювалась, а от якість освіти бажала кращого. У 40-х рр. XIX ст. кафедри факультету поповнилися власними випускниками – І. Вігура, М. Пілянкевич, С. Романович, П. Тутковський. Всі четверо подавали найкращі надії на те, що вони стануть гідною заміною їхніх вчителів. По завершенню навчання в університеті вони

і ряд інших молодих юристів були направлені до Європи для покращення своїх знань в юриспруденції. Потрапивши за кордон молоді вчені занурилися у вир вільнодумства, у своїх звітах викладачам в Росії, вони писали про виконання всіх планів, хоча насправді це було далеким від істини. До прикладу німецькі університети відрізнялися своїм вільним відвідуванням для місцевих студентів, що вже було говорити про прибулих. Францію взагалі захлинула хвиля боротьби та вільнодумства, французькі професори перетворювали університетські кафедри в майданчик для нападів на зловживання духовенства, панування ієзуїтів, консерватизм міністрів. І всі ці лекції відвідували російські студенти [15].

Тепер тільки можна уявити з яким «багажем знань» ці студенти повертались назад до Російської імперії. З одного боку вони не здобували ніяких нових знань, з іншого в їхніх серцях було посіяно зерно революції та перетворень на теренах імперії.

Тому і не дивним був той факт, що юридична наука почала втрачати свої позиції, і все напередодні судової реформи. Вінцем цих негараздів стали повідомлення місцевих працівників суду про незадовільний стан юридичного факультету. Обговорення висловлених думок відбувалося на шпальтах газети «Киевлянин»¹ та стало надбанням громадськості, поглибило полеміку навколо судової реформи у Південно-Західному краї.

На цьому ґрунті кореспондент «Киевлянина» слушно закидав керівництву університету та юридичному факультету про недостатню кількість чиновників, що вийшли зі стін університету, і що адміністрація змушена запрошувати їх з інших губерній імперії. Власні ж кадри відразу зі студентської лави направлялися на посади повітових суддів, мирових посередників, але за невеликим виключенням майже одразу звільнялись. Статистика запропонована газетою ілюструвала таку

---

1 «Киевлянин» – газета, що видавалась у Києві з 1864 до 1919 р., головним редактором до 1879 р. був професор історії університету Св. Володимира В. Шульгін, в цей період газета вирізнялась помірно-ліберальним характером, широко висвітлювала діяльність земських установ, вносила пропозиції щодо удосконалення правової та управлінської системи. З 1879 р. редактором став професор права університету Св. Володимира Д. Піхно, редакційна політика з цього часу була змінена та відбувся перехід на консервативно-монархічні позиції, фактично видання стало рупором Клубу російських націоналістів.

картину. Зі 112 зайнятих судових вакансій у Південно-Західному краї тільки 46 займали київські студенти, це тільки за період 1865-1866 рр. Тому виникало питання, де чиновники-випускники юридичного факультету [24, с. 317]?

Голова Київської палати цивільного суду Д. Чернов наводив свої доводи з приводу судової реформи та стану юридичного факультету. Звичайно його думки не призначалися для друку, але ці матеріали потрапили до «Киевлянина». Чернов зазначав, що весь час перебування на посаді (з 1843 р.) він постійно відчував потребу в якісних кадрах, в першу чергу було бажання змінити чиновників польського походження на православних з достатнім рівнем освіти. Кожного року до нього зверталися випускники юридичного факультету у пошуках місця роботи. Після недовгої розмови він дізнавався про всі недоліки викладання юридичних наук в університеті Св. Володимира та бачив неготовність випускників до роботи в суді. Наголошуючи на слабкості київських студентів, голова цивільної палати звертався до випускників Московського університету, як до більш якісних в науковій та практичній підготовці [24, с. 317-318].

В свою чергу Імператорський університет св. Володимира та юридичний факультет не наважувався захищати себе проти такої суспільної думки, була лише повідомлена кількість студентів та заміщення професорських місць. У 1850-1857 рр. число студентів коливалося від 85 до 109, але з 1858 р. ця цифра неухильно зростала від 113 до 239 в 1865 р. Слушним зауваженням адміністрації університету було те, що практичному судочинству в стінах навчального закладу підготувати неможливо [24, с. 318].

Результатом полеміки було визнання того факту, що юридичний факультет університету Св. Володимира випускав не достатню кількість фахівців православною віросповідання, натомість залишався значний відсоток випускників-поляків, які були небажаними особами в судових органах краю. Таким чином приходилося констатувати, що київський університет так і не став осередком російського впливу на Правобережжі.

На підтвердження слів про недостатню забезпеченість судів краю випускниками юридичного факультету університету Св. Володимира може слугувати такий приклад. У 1865 р. на факультеті було 26

випускників [21, с. 38] 13 на 1870 р. працювали в судових органах, переважно українських губерній, доля 9 осіб невідома, 4 отримали призначення в інші органи влади. У 1855 р. юридичний факультет випустив 27 кандидатів прав та дійсних студентів² [13, с. 98-99]. Троє з них поповнили склад викладачів юридичного факультету, серед них були знані в майбутньому професори – О. Романович-Славатинський, В. Демченко та М. Ренненкамф [2, с. 450]. Ще двоє – М. Затиркевич та І. Мерцалов стали викладачами юридичного ліцею князя Безбородько в Ніжині [3, с. 382]. Решта, після закінчення навчання, місця служби собі так і не знайшли, що підтверджує Загальний розпис чинів імперії. За тим же ж розписом, але вже 1870 р. деяка частина з них працювала в судових органах імперії. П'ять студентів отримали призначення до судових органів, Л. Смоловик (заступник прокурора у Веліколуцького окружного суду) [4, с. 720], Л. Крушинський (заступник прокурора Московського окружного суду) [5, с. 715], Ю. Годецький (судовий слідчий Ржевського окружного суду) [6, с. 777], М. Скаржинський (губернський прокурор Чернігівської губернії) [7, с. 631], І. Корульський (судовий слідчий Бердичівського повітового суду) [8, с. 504]. Як ми бачимо, троє потрапили до судових установ російських губерній.

Частина випуску 1855 р. (8 осіб), отримали посади в інших органах, не пов'язаних з судом, долю ще 9 випускників не вдалося відслідкувати.

Напрошується висновок, що університет та юридичний факультет ставали заручниками політики, адже значна частка студентів-випускників були поляками, тому їм годі було сподіватися на призначення в Південно-Західному краї, а залишалось задовольнятися тим, що пропонувала влада на межах Правобережжя.

Прояви фахової дискримінації зустрічались вже в першій половині XIX ст., а саме 1837 р. було видане положення комітету міністрів, де в одному з пунктів зазначалося, що випускники гімназій і університетів, крім православних та уніатів, мають відпрацювати 8 років цивільної служби: 5 років у «великоросійських губерніях», решту в тих губерніях за рахунок яких вони отримували освіту. Тобто влада робила все від

---

2 Кандидат університету – академічна ступінь, що надавалася особам, які закінчили курс університету з відзнакою. Дійсний студент – ступінь, що надавалася випускникам університетів. У 1884 р. ці звання були скасовані, натомість, запроваджувалися дипломи 1-го та 2-го ступенів, що видавалися залежно від навчальних успіхів.

неї залежне, щоб асимілювати польську молодь за допомогою законодавчих мір та матеріальних стимулів [18, с. 43].

У 1864 р. міністерством народної просвіти були запроваджені процентні норми, що регулювали чисельність студентів-поляків в університетах. Для університету Св. Володимира ця квота склала 20%, що в майбутньому позначилося на кількості поляків, які університетську освіту в Південно-Західному краї, але це призвело до їх збільшення серед студентів Харківського та Новоросійського університетів, що стало наслідком збільшення польської громади Одеси та Харкова [18, с. 50]. Така тенденція до зменшення студентів-поляків підтверджуються кількістю випускників-поляків за різні роки, що отримали призначення на службу в судові органи. За час до впровадження вище згаданого наказу (з 1855 до 1869 рр.) 23 поляки – випускники університету, працювали в різних судових інстанціях імперії. Протягом 1870-1883 рр. ця кількість становила 8 випускників, а у 1884-1892 відповідно 11. Таким чином владі в умовах кадрового дефіциту вдалося ще більше зменшити кількість поляків-випускників юридичного факультету Св. Володимира.

Таким чином, варто наголосити, що основною проблемою наповнення судових органів Правобережної України кваліфікованими чиновниками було їхнє етнічне походження. Можна стверджувати, що питань до рівня фахової підготовки поляків-випускників Київського університету не виникало. Підтверджує цю думку той факт, що вони могли безперешкодно отримати посади в російських губерніях. Концентрація польських чиновників в історично «польському» регіоні та надання їм в руки додаткових важелів впливу через широке представництво в судових органах влади, не відповідало імперським інтересам. Від цього звичайно страждала справа реалізації судової реформи. Ситуація не покращилася і в 70-х рр. XIX ст., влада і надалі продовжувала «імпорт» чиновників з російських або лівобережних губерній. А власні кадри випущені юридичним факультетом університету св. Володимира залишались не затребуваними та змушені були шукати кращої долі в інших губерніях імперії. Хоча після судової реформи 1864 р. значно зріс відсоток студентів юридичного факультету, а отже і його випускників. До прикладу в період з 1863 р. до 1883 р. юридичним факультетом було випущено 717 студентів [13, с. 107-131].

У 1871 р. на Правобережжі розпочалася перша фаза із запровадження судової реформи – були відкриті мирові суди, кадрове забезпечення цих органів не є предметом нашого дослідження. Ми ж зосередимо увагу на окружних судах та судових палатах, які запрацювали в краї у 1880 р.

Нові судові утворення територіально не збігалися з губернськими, а були значно ширшими [31, с. 95]. В межах Південно-Західного краю утворилися дві судові палати (Київська та Одеська) до юрисдикції яких входили окружні суди Правобережжя: Київський, Житомирський, Луцький, Уманський, Черкаський (з 1913) (Київська судова палата) та Кам'янець-Подільський, Вінницький (з 1910 р.) (Одеська судова палата).

Для того аби зрозуміти політику російського самодержавства у сфері кадрового наповнення новоутворених судів варто звернутися до прикладу Житомирського окружного суду.

Перший склад Житомирського окружного суду був сформований безпосередньо перед його відкриттям 29 липня 1880 р. Голова суду М. Крестьянов до свого призначення в Житомир працював в Харківській судовій палаті заступником прокурора [9, с. 315], його заступники Х. Клопов прибув з Владимирського окружного суду, де займав посаду члена суду [10, с. 312], М. Ансіо був членом Великолуцького окружного суду [11, с. 320]. Члени суду: Є. Белозоров – заступник прокурора Курського окружного суду [11, с. 329], П. Торбург – член суду Одеського окружного суду [12, с. 337], С. Чернявський – заступник прокурора Рязанського окружного суду [12, с. 326], М. Васильєв єдиний службовець, що мав досвід роботи у дореформеному суді саме на Правобережжі (Волинській палаті кримінального та цивільного суду з 1873 р.) [19, арк. 71], П. Бедгара – заступник прокурора Харківського окружного суду, В. Мамаєв – член Харківської судової палати [9, с. 318], М. Введенський – член Сарапульського окружного суду [10, с. 326].

Тобто всі члени суду, включно із головою та його заступниками, за виключенням одного, були залучені з інших судових округів Російської імперії, на місцевих чиновників влада не покладалась, поляки-католики в якості кандидатів не розглядалися. Єдиним позитивним моментом у залученні названих чиновників було те, що вони представляли губернії, де судова реформа вже укорінилась, що дозволяло прискорити процес запровадження судових статутів.

Зупинимося на судових працівниках нижчого рангу, зокрема судових слідчих. Принцип формування цих посад відрізнявся від попередніх. 14 з 20 судових слідчих залишили за собою посади, які займали у Палаті кримінального та цивільного суду, тобто в дореформеному органі. Вони обіймали посади як судових слідчих так і членів палати. Решта 6 осіб, були новоприбулими, відомостей про попередню службу не вдалося відшукати, тому можна зробити припущення, що це були молоді кандидати на посади, адже штатні чини, які вони мали (від губернського секретаря до титулярного радника) вказували на те, що вони були ще досить молодими службовцями, коли потрапили до Житомирського окружного суду. Що ж стосується прокурорського нагляду, то всі 10 членів включно з прокурором були переведені з попереднього дореформеного складу суду. На посади судових слідчих, прокурора та його заступників поляків залучено не було.

Причини такого ігнорування чисельної категорії мешканців Південно-Західного краю крилися у секретному розпорядженні міністерства юстиції, в якому зазначалося, що полякам заборонялося отримувати призначення на судові посади як у Польщу, так і у західні губернії, а тим, що все ж закінчили юридичні факультети залишалося лише обрати вільні професії, тобто вступати до адвокатури [18, с. 64].

На підтвердження цього факту варто звернутися до статистичних матеріалів, а саме: Список чинів відомства Міністерства юстиції за 1894 та 1916 рр., Академічні списки імператорського університету Св. Володимира. За допомогою названих документів було визначено, що на 1894 р. у судових органах Російської імперії працювали 42 випускника Київського університету Св. Володимира, що за походженням були католиками-поляками. Географія їхньої служби широка; найбільша кількість представлена в Одеській судовій палаті (10), Саратовській (9), Харківській (7), Київській (6), Казанській і Тифліській (по 3), Варшавська (2), Петербурзька та Московська (по 1) [28, с. 588].

Стосовно Одеської та Київської судових палат, поляки тут займали посади в окружних судах, що не входили до складу правобережних губерній. Наприклад, П. Вархаловський у 1855 р. закінчив київський університет [13, с. 98], голова Херсонського окружного суду [28, с. 230], О. Гарлінський випускник юридичного факультету 1871 р. [13, с. 117], член Одеського окружного суду [28, с. 226], І. Піотровський у 1875 р.

закінчив юридичний факультет дійсним студентом [13, с. 123], судовий слідчий Кишинівського окружного суду [28, с. 250]. У Кам'янець-Подільському окружному суді жодного поляка не було.

Ситуація повторювалась і у Київській судовій палаті, поляки були присутні в окружних судах, що розташовувалися на Лівобережжі – Чернігівський, Ніжинський, Стародубський, а у тих, що знаходилися на Правобережжі, включно з Київським вони були відсутні [28, с. 372-383]. Тоді як випускники університету Св. Володимира православного віросповідання на 1894 р. мали значний відсоток серед судових чиновників Правобережжя. Київський окружний суд – 44%, Уманський – 38%, Житомирський – 30%, Луцький – 28%, Кам'янець-Подільський 15% [28].

Таким чином простежується дискримінаційна політика російської влади у відношенні до поляків-випускників Київського університету Св. Володимира. Окремо варто зазначити про такий інститут при окружних судах як кандидати на судові посади. Він був створений для того аби молоді випускники університетів отримували судову практику, замінюючи на невеликі терміни, як правило судових слідчих, а через 2-3 роки таких випробувань кандидат отримував призначення до судового органу. Для випускників-поляків цей інститут ставав місцем «фільтрації», доведення права працювати у судових інстанціях, але у 100% випадків здобуття практики призводило до переведення у судові органи за межами Правобережжя.

Тому й виходило так, що кандидати на судові посади у Житомирському окружному суді з часом опинялися далеко за межами Правобережної України. Наприклад, М. Пржибора був кандидатом та згодом секретарем суду [26, с. 37], але призначення не отримав, у 1916 р. працював судовим слідчим Самарського окружного суду [27, с. 878], О. Поповський займав ті самі посади [26, с. 37], але з часом став судовим слідчим Читинського окружного суду [27, с. 491], К. Рафалович, що 1890-1893 рр. перебував кандидатом на судові посади [25, с. 17], досяг значних успіхів, він на 1916 р. був заступником голови Оренбурзького окружного суду [27, с. 859], Т. Каришковський був кандидатом у Житомирі, продовжив роботу у Лубенському окружному суді [27, с. 1074]. Таких кандидатів-поляків на судові посади керівництво воліло як найшвидше позбутися. З приводу Т. Каришковського голова Київської судової палати у квітні 1893 р. повідомляв генерал-губернатору, що

кандидатів на судові посади польського походження у Південно-Західному краї був лише Каришковський, але він вже виявив бажання продовжити службу в Полтаві (!) [30, арк. 41]. Документ про відсутність кандидатів на судові посади польського походження, датований 23 березням 1893 р., надсилав і голова Одеської судової палати, рапортуючи, що в Кам'янець-Подільському окружному суді поляків немає [30, арк. 40].

Аналіз Списків чинів міністерства юстиції за 1916 р. підтвердив, що політика самодержавства по відношенню до поляків у переддень краху імперії суттєвих змін не зазнала. Кількість випускників-поляків університету Св. Володимира, що працювали в судових органах Російської імперії зросла у порівнянні з 1894 р. до 87 осіб. Правобережні суди так і не мали в своєму складі поляків, окрім одного в Луцькому, не дивлячись на те, що кількість судових чиновників до 1916 р. помітно зросла (у 1910 р. у Вінниці відкрився окружний суд, а у 1913 р. у Черкасах), але тенденції не змінилися, поляки і надалі продовжували зазнавати фахової дискримінації. Це яскраво ілюстрував той факт, що православні випускники університету Св. Володимира продовжували залучатися до судових установ краю і на 1916 р. відчутно збільшили цей відсоток порівняно з 1894 р. Так у Київській судовій палаті ця кількість становила – 49%, в Одеській судовій палаті – 6%; в окружних судах – Київському – 79%, Житомирському – 74%, Уманському – 71%, Черкаському – 64%, Луцькому – 43%, Вінницькому – 29%, Кам'янець-Подільському – 25% [27].

В період проведення ліберальних реформ 60-70-х рр. XIX ст. російське самодержавство особливу увагу звернуло на кадрову складову цих перетворень. Для окраїн імперії це питання набувало особливої гостроти. Регіональна еліта Правобережної України не було залучена в орбіту модернізаційних перетворень. Дискримінаційна політика по відношенню до поляків призвела до фактичного їх усунення від формування судових органів влади в умовах судової реформи 1864 р. Етнічний та конфесійний критерій стали домінуючим під час добору чиновників. Професійна придатність відходила на другий план, стосовно поляків вона ніколи не ставилася під сумнів, адже залучення їх до судових установ поза межами Правобережжя відбувалося регулярно. Таким чином така фахова дискримінаційна політика російської

влади призводила до «кадрового голоду» у Південно-Західному краї, задовольнити його вдалося лише за рахунок чиновників з російських губерній та Лівобережної України. Приклад Житомирського окружного суду яскраво засвідчує ці тенденції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамитов С.А. История Иркутского окружного суда (1897 – февраль 1917 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02./ Абрамитов С.А. – Иркутск, 2005. – 205 с.
2. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1870 год. – СПб.: Сенатская Типография, 1870. – 1083 с.
3. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1860-1861 гг. – СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1860. – 814 с.
4. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1869 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1869. – 871 с.
5. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1868 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1868. – 842 с.
6. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1871 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1871. – 913 с.
7. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1872 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1872. – 830 с.
8. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1873 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1873. – 806 с.
9. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1878 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1878. – 759 с.
10. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1877 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1877. – 764 с.
11. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1879 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1879. – 775 с.

12. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующим и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1880 г. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1880. – 778 с.
13. Академические списки императорского Университета св. Владимира 1834-1884 гг. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1884. – 200 с.
14. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834-1884) / Сост. под ред.: В.С. Иконников., орд. проф. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
15. Биография Н. И. Пилянкевича [электронный ресурс]. // Режим доступа до тексту: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1130738>
16. Венгерська В. О. Українські проекти та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX століття) / В. Венгерська. – Житомир: ПП Євенок О. О., 2013. – 448 с.
17. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России / Б.В. Виленский. – Саратов, - 1969. – 400 с.
18. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л. Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
19. Державний архів Житомирської області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.71.
20. Западные окраины Российской империи / [Бережная Л.А., Будницкий О.В., Долбилов М.Д.]; под. ред. А. И. Миллера – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
21. История императорского Университета св. Владимира Т. 1. / [сост. орд. проф. М. Ф. Владимирский-Буданов]. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1884. – 734 с.
22. Кистяковский А. Ф. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия [речь, произнесенная на торжественном акте Университета Св. Владимира 9-го ноября 1869 г.] / А. Кистяковский. – К.: Университетская типография, 1870. – 62 с.
23. Кони А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: К пятидесятилетию Судебных уставов / А.Ф. Кони. – М., 2003. – 352 с.
24. О неудовлетворительном состоянии юридического факультета в Университете Св. Владимира. // Киевлянин. – №81. – 1867 г., 8 июля. С. 317-318.
25. Памятная книжка Волынской губернии на 1893 год [Издание Волынского губернского статистического комитета]. / [под ред. И. Ф. Мацкевича] – Житомир: Типография и литография наслед. С. П. Бродовича, 1893. – 373 с.
26. Памятная книжка Волынской губернии на 1909 год [Издание Волынского

- губернского статистического комитета]. / [под ред. Е. Д. Гринева] – Житомир: Волинская губернская типография, 1908. – 488 с.
27. Список чином ведомства Министерства юстиции. – Петроград: Тип. Сенатская типография, 1916. – Ч. 2. Губернские учреждения – 1230 с.
  28. Список чином ведомства Министерства юстиции. – СПб.: Тип. Правительствующего Сената, 1894. – Ч. 2. Губернские учреждения – 588 с.
  29. Филиппов М. А. Судебная реформа в России [в 2 т.]. / М. А. Филиппов. – Т. 1 – СПб., 1871. – 631 с.
  30. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.442. – Оп.542. – Спр.34. – Арк.41.
  31. Шандра В. С. Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860-1870-х рр.: особливості українських губерній Російської імперії / В. Шандра // Український історичний журнал. – 2013. - №6. – С. 92-111.
  32. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов, - 1974. – 190 с.

Maksimov A. Judicial reform 1864 year on the Right Bank Ukraine: professional discrimination of Poles in the «staff shortage»

The personnel policy of Russian power in Right-Bank Ukraine in reference to the regional elite under the conditions of judicial reform of 1864 year is studied in the article. The position of legal education in St. Volodymyr University has been defined and the discriminatory actions concerning the denial to form authority of judicial power in Right-Bank Ukraine by the Poles-graduates have been determined. The ways of attraction of Polish elite to the court of justice outside the domain of the Right-Bank provinces have also been established as well as the movement in the opposite direction of the officials from Russian provinces.

Key words: discriminatory policy, judicial reform of 1864, Right-Bank Ukraine, Poles, imperial personnel policy.

Maksimov A. Reforma sądownictwa na *Right-Bank Ukraina* 1864 r.: profesjonalny dyskryminacja Polaków w “braki personelu”

Artykuł dotyczy polityki kadrowej władz rosyjskich na Prawobrzeżnej Ukrainie w stosunku do elit regionalnych w warunkach reformy sądownictwa 1864 roku. Wyświetlono stan edukacji prawniczej na Uniwersytecie Św. Włodzimierza i wyznaczono dyskryminujące środki, które nie pozwalały absolwentom Polakom do udziału urządach sądownictwa na Prawobrzeżnej Ukrainie. Ujawniono sposoby przyciągania polskiej elity w sądownictwo poza prawobrzeżnymi guberniami i przemieszczenie w kierunku przeciwnym urzędników z rosyjskiej prowincji.

Słowa kluczowe: polityka dyskryminacji, reforma sądownictwa 1864 r., Prawobrzeżna Ukraina, Polacy, kadrowa polityka imperialna.